

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

У ПОШУКАХ ОБЛИЧЧЯ МІСТА:

**ПРАКТИКИ САМОРЕПРЕЗЕНТАЦІЇ МІСТ УКРАЇНИ
В ІНДУСТРІАЛЬНУ ТА ПОСТІНДУСТРІАЛЬНУ ДОБУ**

Харків
Видавництво Точка
2021

УДК 930.85+911.375.1](477)
У11

Редакційна колегія:

Редактори: Кравченко В. (загальна редакція), Посохов С. (загальна ред., ред. 2 та 3 розділу), Куліков В. (ред. 1 розділу), Любавський Р. (ред. 5 розділу), Рачков Є. (ред. 4 розділу)

Члени редколегії: Артеменко А., Водотика Т., Горак А., Кравченко О., Литвинова Т., Малинова-Тзіафета О., Мільчев В., Панкеев О., Стельмах С., Тарасов В., Темірова Н., Удод О., Хмарський В., Шевчук Д., Шредер Ф., Шліхта Н., Яковлева В.

Автори: Артеменко А., Білівненко С., Венгер Н., Вовк О., Воронов В., Гела О., Голубович І., Гукалова І., Демичева А., Довгополова О., Єремеев П., Журба О., Загурська М., Кісельова Ю., Константінова В., Красько О., Куделко С., Курушина М., Кушнар'єв С., Легеза С., Лиман І., Литвинова Т., Любавський Р., Медведовська А., Мільчев В., Міхеєва О., Мусієздов О., Отземко О., Петриківська О., Покляцький С., Портнова Т., Посохов І., Посохов С., Пятницькова І., Рачков Є., Рябченко О., Середа В., Сільванович С., Темірова Н., Тихомірова Ф., Ховтура А., Чорний Д.

Рецензенти:

Юлія Обертрайс – професорка Університету імені Фрідріха-Олександра в Ерлангені та Нюрнберзі;

Анатолій Парфіненко – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Роберт Турстон – професор-емерит Університету Майамі (Оксфорд, Огайо, США)

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 11 від 25.10.2021 р.)*

У пошуках обличчя міста: Практики саморепрезентації міст України
У11 в індустріальну та постіндустріальну добу / заг. ред. В. Кравченка
та С. Посохова. – Харків : Видавництво Точка, 2021. – 564 с.

ISBN 978-617-7856-15-2

Книгу присвячено дослідженню деяких теоретичних і практичних проблем урбаністики. Основну увагу зосереджено на символічних просторах і культурних ландшафтах п'яти великих міст Східної та Південної України – Дніпра, Донецька, Запоріжжя, Одеси й Харкова. Автори книги – учасники наукового проекту «CityFace: Практики саморепрезентації багатонаціональних міст в індустріальну та постіндустріальну добу». Вони розглядають зазначені міста як центри соціокультурної взаємодії та різноманітних інновацій, як динамічні системи, що постійно змінюються, перебуваючи в пошуках власного актуального «обличчя».

Видання призначено для всіх, хто цікавиться історією та сучасним станом соціокультурних процесів в Україні.

УДК 930.85+911.375.1](477)

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2021

© Колектив авторів, 2021

© ТОВ «Видавництво «Точка», дизайн,
макет, обкладинка, 2021

ISBN 978-617-7856-15-2

ЗМІСТ

Передмова (Володимир Кравченко, Сергій Посохов)	6
Вступ (Сергій Посохов)	8

РОЗДІЛ 1. УРБАНІСТИКА: НОВІ ОБРІЇ

Андрій Артеменко

Парадигми сприйняття міста: від постмодерну до формування урбаністики метамодерну	18
--	----

Інна Голубович, Фаріда Тихомірова, Марія Загурська

«Біографія міста» як субжанр урбаністичних досліджень	27
---	----

Ірина Гукалова, Сергій Покляцький

Постіндустріальні тренди урбанізації в нових завданнях української геоурбаністики	42
--	----

Вікторія Константінова, Ігор Лиман

Інституціоналізація історичної урбаністики в Україні: погляд «зсередини» ..	53
---	----

Оксана Міхеєва, Олексій Мусієздов, Вікторія Середа

Сучасна соціологія міста в Україні	63
--	----

Олена Петриківська

Принципи антропологізму, мікроурбанізму й міждисциплінарності в сучасній урбаністиці	73
---	----

Дмитро Чорний

Чи можливі нові підходи до вивчення історії міст України, або Харків як дзеркало урбаністичних студій	86
--	----

РОЗДІЛ 2. МІСТО МЕТАФОРИЧНЕ

Сергій Білівненко, Володимир Мільчев

Запоріжжя – місто козацьке: метафора чи реальність?	92
---	----

Оксана Довгополова

Образ Одеси в художній літературі – погляд зсередини та ззовні	103
--	-----

Оксана Довгополова

Одеса як міф у «підприємництві пам'яті»	115
---	-----

Павло Єремеев

Події міської історії в путівниках по Харкову	132
---	-----

Ольга Красько

Пісенна самопрезентація Харкова: лінгвістичний, метафоричний, емотивний виміри	155
---	-----

<i>Тетяна Литвинова</i>	
Пісенна саморепрезентація Дніпропетровська/Дніпра	167
<i>Олена Отземко</i>	
Початковий етап історії Донецька (Юзівки) в мемуаристиці	174
<i>Сергій Посохов</i>	
Метафори як засіб репрезентації міста в путівниках по Харкову	183
<i>Ольга Рябченко</i>	
Харків Олександра Копиленка: (не)примітна частина літературної спадщини	201

РОЗДІЛ 3. МІСТО ПЕРСОНІФІКОВАНЕ

<i>Ольга Вовк</i>	
Особові меморіальні дошки в культурному ландшафті Харкова: історія та сучасність	218
<i>Олег Журба</i>	
Конструювання міського пантеону в пізньорадянських путівниках по Дніпропетровську	238
<i>Юлія Кісельова</i>	
Пам'ятники історичним діячам: основні тенденції комеморації в Харкові ..	253
<i>Сергій Куделко</i>	
Особистості в мережі топонімів Харкова	269
<i>Тетяна Портнова</i>	
Нестор Махно і махновський рух в історії та сучасному міському просторі Дніпра	279
<i>Сергій Посохов</i>	
ТОП-особи харківського локусу (на матеріалах путівників по місту)	293
<i>Сергій Сільванович</i>	
Формування міського пантеону Катеринослава у другій половині XIX – на початку XX століття (за матеріалами періодичних довідково-статистичних видань)	312

РОЗДІЛ 4. МІСТО СИМВОЛІЧНЕ

<i>Ольга Вовк</i>	
Символічний простір східноукраїнського мегаполісу у дзеркалі документального та художнього кіно (на прикладі Харкова)	330
<i>Віктор Воронов</i>	
Герб міста Дніпра в уявленнях влади, громадськості та істориків	345

<i>Оксана Гела</i>	
Міські «предмети гордості» на видових листівках, конвертах, марках і монетах	363
<i>Юлія Кісельова</i>	
Монументальна комеморація в Харкові: символічні значення	380
<i>Марина Курушина</i>	
Назви готелів, ресторанів і продукції як «подвійні дзеркала» символів міста	398
<i>Анна Медведовська</i>	
Пам'ять про Голокост у символічному просторі пост(радянського) міста: Дніпро та Харків	408
<i>Іван Посохов</i>	
Міський сувенір як маркер привабливості міста	420
<i>Євген Рачков</i>	
Когерентність символічних і ритуальних практик пострадянських міст	429
<i>Надія Темірова</i>	
Пам'ятники як маркери символічного простору Донецька	447

РОЗДІЛ 5. МІСТО ВЕРНАКУЛЯРНЕ

<i>Наталія Венгер</i>	
Групова етнічна та конфесійна самопрезентація на початковому етапі існування міста (на прикладі м. Катеринослава 1776 – 1870-х років)	456
<i>Алла Демичева, Сергій Легеза</i>	
Місто між «своїм» та «чужим»: освоєння та присвоєння міського простору студентством (на прикладі м. Дніпра)	471
<i>Ольга Красько</i>	
Харків і Запоріжжя очима студентської молоді: компаративний аналіз	485
<i>Сергій Кушнарьов</i>	
Некрополі в міському просторі Харкова у XVIII – на початку XX століття ..	500
<i>Роман Любавський</i>	
Соціалістичне містечко «Новий Харків»: від архітектурної утопії до мікрорайону	508
<i>Ірина Пятницькова</i>	
Соціальна топографія Юзівки кінця XIX – початку XX століття	518
<i>Анастасія Ховтура</i>	
Транспортна інфраструктура міст Східної та Південної України як елемент образу міста в путівниках кінця XIX – початку XXI століття	528

ПЕРЕДМОВА

Про роль міста в розвитку української культури написано вже чимало. Утім, здається, що ця проблема з часом лише набуває ще більшого значення. Минуло десять років, як у рамках Програми Ковальських Канадського інституту українських студій (The Kowalsky Program of the Canadian Institute of Ukrainian Studies) було підготовлено й опубліковано спеціальний випуск наукового збірника «Схід-Захід» (Вип. 15: Проблеми історичної урбаністики), у якому домінує ідея «уявлюваного міста», його ідентичності, культурного ландшафту та відповідної міфології. Відтоді проблема історичної урбаністики стала одним із головних напрямів діяльності зазначеної програми та Програми вивчення сучасної України (the Contemporary Ukraine Studies Program) KIUS.

Головним партнером KIUSу в реалізації проекту став Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Влітку 2018 року група науковців на чолі з проф. Сергієм Посоховим розпочала реалізацію наукового проекту «Практики саморепрезентації багатонаціональних міст в індустріальну і постіндустріальну добу», який невдовзі отримав неофіційну назву «CityFace», що метафорично пояснювала його спрямованість. Метою проекту стало міждисциплінарне дослідження символічного простору п'яти міст України (Дніпро, Донецьк, Запоріжжя, Одеса, Харків), виявлення «обличчя» цих міст та аналіз трансформацій ідентичності їхніх мешканців від середини XIX століття і до сьогодення (з акцентом на пізньорадянському часі та на сучасності).

Чому обрали саме ці міста? По-перше, вони є найбільшими адміністративними, промисловими й культурними центрами Східної та Південної України. По-друге, зазначені міста стали головними осередками модернізації на терені колишньої Російської імперії та СРСР. По-третє, саме в цих містах особливо інтенсивно розвивалася сучасна українська національна культура. Крім того, Харків та Одеса ще й мають тривалу університетську традицію. Іншими словами, ці п'ять міст є своєю лабораторією для вивчення процесів, що визначають профіль національного та державного розвитку модерної України.

Упродовж трьох років група дослідників із зазначених міст, до якої увійшли понад шістьдесят осіб, вивчала широкий спектр проблем, які стосуються саморепрезентації та ідентичності міста в порівняльному, регіональному та національному контекстах. Організаторів і учасників проекту особливо цікавили проблеми культурного континуїтету, історичної спадщини та політики пам'яті.

Дослідження символічного простору міст Східної та Південної України передбачало залучення різноманітних джерел: візуальних та картографічних матеріалів, спогадів та усних свідчень, місцевої періодики та актових джерел, художньої літератури та музичних творів. У межах проекту було здійснено анкетування та інтерв'ювання (зібрано близько 500 анкет та 10 напівструктурованих

інтерв'ю). За цей час учасники проекту взяли участь у понад 60 заходах для його популяризації та оприлюднення результатів досліджень. Зокрема, було проведено дев'ять наукових семінарів, присвячених культурній спадщині та історичній пам'яті, використанню інформаційних технологій в урбаністичних дослідженнях та ін.

Підсумковий семінар відбувся в травні 2021 року. Участь у ньому взяли більше 50 дослідниць і дослідників із Харкова, Дніпра, Одеси, Вінниці, Запоріжжя, Києва, Бердянська та Острога. Дискутантами стали фахівці з України, Німеччини й Польщі. Одним з результатів проекту є база даних «Символічний простір міст Східної та Південної України», яку представлено на сайті проекту – <https://cityface.org.ua/>. Також на сайті оприлюднено інформацію про заходи, розміщено публікації членів дослідницької групи, твори художників та фотомитців, яких цікавить місто. За результатами реалізації проекту було підготовлено спеціальний випуск «Вісника Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна» (серія «Історія», вип. 57), а також ця колективна монографія.

На завершення хочемо щиро подякувати всім учасникам проекту за співпрацю, висловити вдячність членам редколегії та рецензентам цієї монографії за цінні поради й зауваження, коректорам і дизайнерам за опрацювання рукопису та перетворення його на книгу. Особлива подяка керівництву KIUSу та Харківського університету за підтримку проекту, який об'єднав так багато людей навколо цікавої і важливої теми.

Володимир Кравченко, Сергій Посохов